

سیمای اراد در قرآن

مؤلف: شین ابوالقاسمی

www.ketab.ir

سیمای ابرار در قرآن

نویسنده: شهین ابوالقاسمی

ناشر: آفرینه

صفحه آرا: طاهره کریمی

طرح جلد: فاطمه صادق منش

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۳۳-۰۹-۱

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

کتاب در دسترس نیست

ابوالقاسمی، شهین،

سیمای ابرار در قرآن

نشر آفرینه، تهران، ۱۳۹۵،

۳۶۸ ص.

ISBN: 978-600-8433-09-5

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا

۱. نیکوکاری، ۲. قرآن و بعضی روایات، ۳. تف: عنوان.

۲۹۷، ۱۵۷

۹۸BPV۱/۹ ق ۹، ۵

م ۹۰

کتابخانه ملی ایران

قم: میدان رسالت، بلوار بسیج، بسیج، پلاک ۴ □ تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۳۶۹۷۰

مرکز پخش تهران آفرینه: ۰۹۱۲-۳۵۱۹۲۴۵

Fara.goft@yahoo.com

فهرست



۱۱	چکیده
۱۵	مقدمه
۱۸	تعریف و تبیین موضوع
۱۸	ضرورت، اهداف و اهمیت موضوع
۱۹	تاریخچه‌ی موضوع
۲۱	پرسش‌های تحقیق و فرضیه‌ها
۲۱	روش تحقیق
۲۲	واژه‌شناسی «نیکوکاری»
۲۷	■ فصل اول: پشتوانه‌های فطری، عقیدتی و ایمانی نیکوکاری
۲۷	فطرت و گرایش به نیکی در انسان
۳۰	۱. ویژگی‌های امور فطری
۳۱	۲. گرایش‌های فطری در انسان
۳۳	۳. عوامل شکوفایی فطرت
۳۴	۴. حس نیکی یا خیر اخلاقی
۳۵	حقیقت نیکوکاری و گستره آن در آیات قرآن
۴۱	اقسام نیکوکاری در قرآن
۴۲	۱. نیکوکاری در عقیده
۴۲	۲. نیکوکاری در عمل
۴۳	۳. نیکوکاری در خلق
۴۴	نیکوکاری در گستره‌ی اعتقاد
۴۴	۱. ایمان به خداوند
۴۴	۲. ایمان به روز بازپسین

۴۵	۳. ایمان به فرشتگان و کتابهای آسمانی و پیامبران الهی
۴۶	نیکوکاری در گستره‌ی عمل
۴۶	۱. بخشش مال
۵۰	۲. بخشش مال مورد علاقه، مصداق نیکوکاری و راهی بسوی تهذیب نفس
۵۱	۳. مراحل بخشش مال
۵۳	نیکوکاری در گستره‌ی اخلاق
۵۳	۱. وفای به عهد و پیمان
۵۴	۲. صبر و شکیبایی
۵۴	۳. صدق راستی و تقوا
۵۷	بهره‌مندی ابرار کرامت الهی
۵۷	ابرار و معصومین
۵۸	اثرات تربیتی نیکوکاری
۶۰	قصور عقل بشری از تشخیص همه مصادیق نیکوکاری
۶۰	روایات تفسیری
۶۴	خداوند سرچشمه‌ی نیکوکاری و نیکی
۶۹	نیکوکاری و نیکی، صفت ملائک
۷۳	فرشتگان، نیکوکاران و خیرخواهان نسبت به بندگان
۷۶	جمع بندی بخش
۷۹	■ فصل دوم: رابطه‌ی میان نیکوکاری با سطح ایمان و درجه‌ی او
۸۰	ارتباط مقام نیکوکاری با مقامات ایمان و تقوا
۸۴	روایات تفسیری
۸۶	با ابرار بودن آرزوی خردمندان با ایمان
۹۳	اثم و عدوان در تقابل بانیکوکاری و تقوا
۱۰۰	فجور در تقابل بانیکوکاری و نیکی
۱۰۵	روایات تفسیری
۱۰۶	ابرار در نعیم پایدار و بدکاران در آتش ابدی
۱۰۹	جمع بندی بخش
۱۱۳	■ فصل سوم: مصادیق نیکوکاری در اجتماع
۱۱۵	دعوت قرآن به تعاون در نیکوکاری و تقوا
۱۲۲	روایات تفسیری

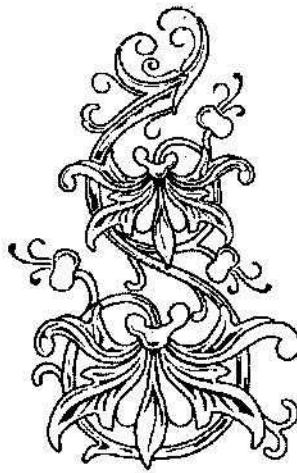
۱۳۷	نیکی به والدین، مصداق دیگر نیکوکاری
۱۳۱	نیکوکاری و نیکوکاری به مادر، کلید سعادت
۱۳۶	روایات تفسیری
۱۳۹	انفاق، راه دستیابی به کمال نیکوکاری و نیکی
۱۴۶	روایات تفسیری
۱۵۰	هدایت اجتماعی در پرتو امر به معروف و نهی از منکر
۱۵۸	روایات تفسیری
۱۶۰	رفع مانع از نیکوکاری اجتماعی
۱۶۵	روایات تفسیری
۱۶۸	○ جمع‌بندی بخش
۱۷۱	■ فصل چهارم: ابرار در آخرت
۱۷۲	مواهب اخروی برای ابرار
۱۷۶	روایات تفسیری
۱۷۹	معصومین: مصداق تام ابرار
۱۸۷	روایات تفسیری
۱۹۰	عظمت ابرار و کتاب اعمالشان
۲۰۱	روایات تفسیری
۲۰۸	○ جمع‌بندی بخش
۲۱۱	○ جمع‌بندی فصل
۲۱۷	□ بخش اول: پشتوانه‌های اعتقادی نیکوکاری
۲۱۸	۱. ارتباط نیکوکاری و احسان با ایمان
۲۱۹	۲. خداوند سرچشمه‌ی نیکی‌ها
۲۱۹	۳. ایمان به معاد اساس نیکوکاری
۲۲۰	۴. حسن ظن به خداوند، اساس نیکوکاری و نیکی
۲۲۱	۵. عقل پشتوانه‌ی خیرات
۲۲۱	۶. معصومین: سرچشمه‌های خیرات
۲۲۳	جمع‌بندی بخش
۲۲۵	□ بخش دوم: پشتوانه‌های اخلاقی نیکوکاری
۲۲۶	الف) فضایل اخلاقی پیشین‌از نیکوکاری
۲۲۶	۱. وسعت نظر در بعد نظری نیکوکاری

۲۲۷	۲. ایتار و از خودگذشتگی در بعد عملی نیکوکاری
۲۲۹	ب) ردای اخلاقی بازدارنده از نیکوکاری
۲۳۳	○ جمع بندی بخش
۲۳۵	□ بخش سوم: سیمای نیکوکاری و احسان
۲۳۶	۱. نیکوکاری مجمع همه خیرات
۲۳۶	۲. نیکی در نیت آدمی
۲۳۷	۳. احسان درست
۲۳۸	۴. بهترین دعوت کنندگان به نیکوکاری
۲۳۹	۵. نیکوکاری با اوصاف متقیان و شعیان
۲۳۹	۶. علایم نیکوکاران
۲۴۱	○ جمع بندی بخش
۲۴۳	□ بخش چهارم: مصداق نیکوکاری و احسان در روایات
۲۴۴	۱. پایه گذاری سنت حسنه
۲۴۵	۲. صدقه، نمودی از نیکوکاری و احسان
۲۴۶	۳. تعلیم، نوعی نیکوکاری و نیکی
۲۴۶	۴. فضیلت اطلاعات و سیراب نمودن
۲۴۷	۵. مهمان نوازی و سخن نیکو، جلوه هایی از نیکوکاری و احسان
۲۴۸	۶. عفو و گذشت برترین نیکویی
۲۴۹	۷. نیکوکاری والدین: نمونه ی مهم نیکوکاری و احسان
۲۵۰	۸. صله ی ارحام، مصداق مهم نیکوکاری و احسان
۲۵۱	۹. مصاحبت نیک با برادران، جلوه یی از نیکوکاری
۲۵۱	۱۰. فریادرسی مظلوم برترین معروف
۲۵۳	○ جمع بندی بخش
۲۵۵	□ بخش پنجم: فواید نیکوکاری برای افراد و اجتماع
۲۵۵	۱. نیکوکاری عامل تهذیب نفس و سرور باطنی نیکوکار
۲۵۶	۲. نیکوکاری عامل امنیت و آرامش اجتماع
۲۵۷	۳. نیکوکاری موجب رفاه و آسایش مردم
۲۵۸	○ جمع بندی بخش
۲۵۹	□ بخش ششم: آفات و موانع نیکوکاری
۲۵۹	۱. فخر فروشی و عجب مایه ی بطلان نیکی

۲۶۰	۲. منت گذاری و آزار
۲۶۱	۳. ربا و شمع
۲۶۲	۴. ناسپاسی از نیکوکاری و نیکی، مانعی بزرگ
۲۶۳	○ جمع بندی بخش
۲۶۵	□ بخش هفتم: عوامل رشد و کمال نیکوکاری
۲۶۶	۱. پاسخ نیکی به نیکی
۲۶۶	۲. پاسخ نیک به بدکرداری دیگران
۲۶۷	۳. نیکی به عموم مردم
۲۶۸	۴. شتاب در نیکوکاری
۲۶۸	۵. استمرار در نیکوکاری
۲۷۰	○ جمع بندی بخش
۲۷۱	□ بخش هشتم: بررسی نیکوکاری در آیین زرتشت...
۲۷۹	○ جمع بندی فصل
۲۸۵	میزان آشنایی مردم بانیکوکاری و نیکوکاری
۲۸۷	مؤسسات و سازمان های خیریه و ابعاد فعالیت آنها
۲۸۸	معرفی مؤسسات خیریه ی کاملاً مردمی
۲۸۸	۱. انجمن مددکاری امام زمان (عج)
۲۹۱	۲. جمعیت هلال احمر
۲۹۴	۳. مؤسسه ی آموزشی ابابصیر
۲۹۷	۴. آسایشگاه سالمندان صادقیه
۲۹۹	۵. مؤسسه صاحب الزمان (عج)
۳۰۰	۶. مؤسسه علی بن موسی الرضا
۳۰۳	۷. مؤسسه انصار المهدی (عج)
۳۰۴	معرفی مؤسسات خیریه ی نیمه مردمی
۳۰۵	کمیته امداد امام خمینی (ره)
۳۰۸	معرفی مؤسسات خیریه ی دولتی
۳۰۹	وزارت تعاون
۳۱۲	نظرات و پیشنهادات مدیران مراکز خیریه
۳۱۴	رمز موفقیت مراکز خیریه و خیرین
۳۱۷	○ جمع بندی فصل

۳۱۹	جمع‌بندی و نتایج
۳۲۷	طرح‌ها و پیشنهادها
۳۲۹	ترویج فرهنگ نیکوکاری در اجتماع
۳۳۰	ترغیب افراد به صله‌ی ارحام
۳۳۲	تشویق افراد به همیاری و تعاون در امور خیر
۳۳۵	ترویج نیکوکاری در مقیاس‌های کوچک
۳۳۵	الف) ترویج نیکوکاری در خانواده
۳۳۶	ب) ترویج نیکوکاری در مدرسه
۳۳۶	ج) ترویج فرهنگ نیکوکاری میان خویشاوندان
۳۳۷	احیای سنت و قنطاریه
۳۳۹	ایجاد خیریه‌های وقفی
۳۴۵	• ضمانت و پیوسته
۳۴۵	گزارش مصاحبه با چند خیر برتر در تهران
۳۵۱	• فهرست آیات
۳۵۳	• منابع





چکیده

نیکوکاری و نیکی، در روانه بین افراد و مناسبت‌های اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ی ایفای می‌نماید؛ به گونه‌ی که ایجاد مایل اخلاقی، موجب استحکام روابط اجتماعی گردیده و استعداد‌های متعالی انسان به رشد و کمال مطلوب می‌رساند و موجب نزدیکی قلوب آحاد ملت به یکدیگر می‌گردد و در ایجاد امت واحده‌ی اسلامی، بسیار نقش آفرین است.

هر جامعه‌ی که اساس فرهنگ آن بر پایه‌ی توحید و خیرات باشد، آن جامعه رو به سوی سعادت دنیوی و اخروی نموده و می‌تواند بر ملل و جوامع دیگر الگویی والا باشد.

ایجاد زمینه برای تربیت انسان‌های خیر، براساس معارف اهل بیت و عترت علیهم‌السلام، از اهداف اساسی این کتاب است.

مفهوم و حقیقت نیکوکاری؛ جامع خیرات است که در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و عملی قابل بررسی بوده و مصادیق متعددی از آن، در آیات و روایات عنوان گردیده است. در بیان اهمیت این موضوع، همین بس که: تمام اعمال نیک، در حیطه‌ی نیکوکاری قرار گرفته و بخش عمده‌ی از احکام و فروع اسلام، بر پایه‌ی نیکوکاری نهاده شده است و با پرداختن به آن، می‌توان به بخش عمده‌ای از مبانی و معارف اسلام دست یافت.

نیکوکاری در بُعد فردی و اجتماعی قابل بررسی می‌باشد، بدین ترتیب که، در بُعد فردی از انسان نیکوکار، انسانی آراسته به عقاید حقّه و اخلاق حسنه و اعمال صالحه می‌سازد. در بُعد اجتماعی، نقش کلیدی در بهبود مشکلات اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی داشته و روابط مستحکمی بین مردم ایجاد می‌نماید و با رشد و توسعه‌ی نیکوکاری، همدلی و تعاون در جامعه پدید آمده و وحدت اسلامی در معنای حقیقی آن تجلّی می‌یابد؛ به گونه‌ی که، امنیت و عدالت و رفاه اجتماعی در میان اقشار مختلف استقرار می‌یابد.

دست‌یابی به این اهداف متعالی در مورد نیکوکاری که منظور نظر اسلام است، امکان‌پذیر نخواهد شد، مگر با مهیا نمودن ملزومات آن، که عبارتند از: بهره‌مندی افراد از پشتوانه‌های اعتقادی و اخلاقی، همراه با معرفت به خداوند و یقین به قیامت و نیز، بهره‌مندی از تقوا، به معنای پاکسازی درون از رذایل و آراستگی باطن به فضایل اخلاقی.

سیمای نیکوکاری در آیات و روایات با بیان اهتمام افراد به نیت‌های خیر و ایجاد شرایط لازم برای احسان حقیقی و بیان اصناف ابرار تصویر گردیده است. برخی آفات و موانع نیکوکاری را احسان‌مآندان: فخر فروشی، عُجب، منت‌گذاری، آزاررسانی، ریا و سُمعه در مسیر نیکوکاری آسیب‌های جدّی وارد می‌کنند و باید از سر راه برداشته شوند.

از عوامل رشد و کمال نیکوکاری، می‌توان از: قدرشناسی از نیکوکاران، نیکی به عموم افراد، شتاب و استمرار در نیکوکاری و امثال اینها نام برد، که سرعت آدمی را به سوی نیکوکاری تسهیل می‌نمایند.

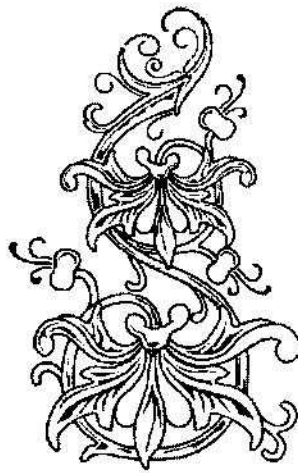
آنچه در این پژوهش به دست آمد، این است که، برای نهادینه کردن نیکوکاری در اجتماع، باید فرهنگ نیکوکاری را در جامعه ترویج نمود، به همین جهت می‌توان، در مقیاس‌های کوچکی از اجتماع، مانند: خانواده، مدرسه و خویشاوندان، افرادی نیکوکار را تربیت نمود، تا این افراد بتوانند در مقیاس‌های بزرگ‌تری از اجتماع در امور خیرخواهانه نقش آفرین باشند.

در این کتاب به ارائه‌ی طرح‌هایی جدید، برای ایجاد خیریه‌هایی موفق اشاره شده و به مسئله‌ی وقف و احیای آن و پیشنهادهایی در این مورد پرداخته شده و نیز، صله‌ی ارحام به عنوان یکی از مبانی تقویت نیکوکاری و نیکوکاری در اجتماع مورد ارزیابی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی که در این کتاب بررسی می‌گردد بدین قرارند: نیکوکاری، تقوا، إحسان، ایثار، سخاوت، فجور، شح و بخل، ریا و سمعه، جبار، عصبی و شقی.

www.ketab.ir





مقدمه

نیکوکاری به معنای انعام خیرات می‌باشد و از جمله واژه‌های قرآنی است. حقیقت این واژه، هر عمل نیک را دربر می‌گیرد. می‌توان گفت نیکوکاری، نخست در اعتقاد آدمی جلوه می‌کند و اعتقادات نیت او را نیکو می‌نماید، سپس در اخلاقیات او تجلی می‌یابد و حسن خلق را برای او به ارمغان می‌آورد و در نهایت، اعمالی نیکو از او صادر می‌شود، که می‌تواند شامل بسیاری از مصادیق نیکوکاری گردد؛ از قبیل: تعاون در نیکی، نیکوکاری والدین، انفاق، امر به معروف و نهی از منکر، سنت حسنه، تصدق، تعلیم، اطعام و مهمان‌نوازی، عفو و گذشت، سخن نیکو و مصاحبت نیک، فریادرسی مظلوم و مانند اینها.

در فصل دوم و سوم این کتاب، به مهم‌ترین مصادیق نیکوکاری که در آیات و روایات معصومین علیهم‌السلام مورد تأکید قرار گرفته است، پرداخته می‌شود. از بیان اهمیت این موضوع، همین امر کفایت می‌کند که، در جای جای قرآن کریم و معارف اهل بیت علیهم‌السلام، ردّ پای نیکوکاری و نیکی به وضوح به چشم می‌خورد و در مسائل اجتماعی اسلام، این امر بسیار تأثیرگذار بوده است.

در بُعد فردی توجه انسان به نیکوکاری، از او شخصیتی آراسته به عقاید حقه، اخلاق حسنه و اعمال صالحه می‌سازد؛ به گونه‌یی که از نفسانیات خویش صرف نظر

می‌کند و به دیگران و منافعشان نیز توجه می‌نماید. در حقیقت، نیکوکاری از او، انسانی خودساخته و یا دارای آرامش و اطمینان به وجود می‌آورد؛ فضایل اخلاقی، مانند: ایثار، سخاوت و خیرخواهی را در وجودش می‌پرورد و او را از بدگمانی، بخل، خودخواهی و صفات پست اخلاقی پاک می‌نماید. در نتیجه، محبت دیگران در دلش جای می‌گیرد و خداوند نیز محبت او را در قلوب مردم قرار می‌دهد.

در بُعد اجتماعی، نیکوکاری نقش کلیدی بی در بهبود مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی دارد و موجب برقراری روابط مستحکمی میان افراد جامعه می‌گردد. با رشد و توسعه نیکوکاری، همدلی و همیاری در جامعه، مرزهای قومی - نژادی در هم می‌سکنند و امت واحد اسلامی - به معنای حقیقی آن - متجلی می‌گردد؛ به گونه‌ای که امنیت، آسایش، عدالت و رفاه اجتماعی میان اقشار مختلف جامعه استقرار می‌یابد.

در فصل سوم آمده است: در سیمای ابرار به این اهداف متعالی در مورد نیکوکاری امکانپذیر نخواهد بود، مگر با رعایت اصول لازم آن. یکی از آنها بهره‌مندی افراد از پشتوانه‌های اعتقادی و اخلاقی است، که معرفت به خداوند، یقین به جهان آخرت و همچنین پاکسازی درون از رذایل اخلاقی، چون تنگ نظری و آراستگی به فضایل اخلاقی، چون: سعی صدر و از خود گذشتگی، در سیمای ابرار می‌آید.

سیمای نیکوکاری در روایات، از اهتمام به نیت خیر و عزم بر آدمی آغاز می‌گردد و در بیان شرایط نیکوکاری و احسان درست و اوصاف نیکوکاران به تصویر کشیده می‌شود. از جمله آفات و موانع نیکوکاری و احسان، چون: فخر و وسوسه رنجب، منت گذاری و آزار رسانی، ریا و شمه و همچنین ناسپاسی، می‌تواند آسیب‌هایی جدی بی در مسیر نیکوکاری وارد نماید.

از جمله عوامل رشد و کمال نیکوکاری، می‌توان: قدرشناسی و سپاسگزاری نسبت به نیکوکاران، نیکی به همه افراد، شتاب و استمرار در نیکوکاری و مانند اینها را نام برد. این عوامل، حرکت آدمی را به سوی نیکوکاری تسهیل می‌نماید. خداوند گرایش به نیکی‌ها و خیرات را در فطرت آدمی تعبیه نموده است. انسان با

داشتن چنین سرمایه‌یی، به راحتی می‌تواند به نیکویی بپردازد و در صورت انجام نیکی‌ها، به آرامش روح و روان دست یابد. این ویژگی در هر امر فطری‌یی وجود دارد و انسان با پاسخ مثبت به آن، به آرامش روانی دست می‌یابد؛ زیرا خداوند سرشت آدمی را هماهنگ با این فضایل اخلاقی آفریده است.

در این کتاب اصل نیکی در مکتب زرتشت مورد پژوهش قرار می‌گیرد؛ زیرا این دین میان دیگر مکاتب الهی با وضوح بیشتری به موضوع نیکی پرداخته است؛ تا جایی که شعار آن: پندار نیک، کردار نیک و گفتار نیک بود. علاوه بر آنچه گفته شد این دین، دین آبا و اجداد ایرانیان - قبل از اسلام آوردنشان - نیز بوده است.

در فصل چهارم با انجام تحقیقات میدانی، میزان آشنایی جامعه‌ی اسلامی ایران - بخصوص استان اصفهان - با مفاهیم و مصادیق نیکوکاری مورد بررسی قرار می‌دهیم و با تحقیق در بخش مردمی، نیمه مردمی و دولتی مؤسسات خیریه، علاوه بر زیر نظر گرفتن نوع فعالیت آن‌ها در امور خیر، میزان موفقیت خیرین و مراکز خیریه را نیز بررسی قرار می‌نماییم.

در آخرین فصل نیز به ارائه‌ی طرح‌ها و پیشنهاداتی در مورد ترویج فرهنگ نیکوکاری در اجتماع می‌پردازیم. در این فصل، به مصادیقی مهم‌تر از نیکوکاری، چون: صله‌ی ارحام، به عنوان یکی از پایه‌های استحکام روابط اجتماعی توجه می‌نماییم. سپس به اصل تعاون در امور اجتماعی، به عنوان یکی از مبانی رشد و شکوفایی استعدادهای نهفته‌ی افراد و به سنت وقف، به عنوان قدس‌ترین نهاد خیر در جوامع اسلامی می‌پردازیم و همچنین به طرح‌های جدید در باره‌ی این موضوعات توجه می‌نماییم. پس از آن به ارائه‌ی این مطلب می‌پردازیم که، در گسترش نیکوکاری ابتدا باید به مقیاس‌های کوچک‌تر، از قبیل: خانواده، مدرسه و خویشاوندان توجه نمود؛ زیرا اگر این نهادهای کوچک اجتماعی در تربیت افراد نیکوکار موفق شوند، می‌توان نیکوکاری را در ابعاد گسترده‌ی اجتماع نهادینه نمود. در نتیجه، با تربیت کودکان و نوجوانان خیر می‌توان آیندی روشن برای بنای نیکوکاری و نیکی ترسیم کرد.

مهم‌ترین ارکان نیکوکاری و نیکی در اجتماع، مراکز و مؤسسات خیریه هستند، که

با بررسی عملکرد و فعالیت آنها، می‌توان راهکارها و طرح‌های نوینی برای بهبود امور خیرخواهانه‌ی آنها ارائه نمود.

◀ تعریف و تبیین موضوع

نیکوکاری و نیکی در روابط میان افراد و مناسبات اجتماعی از اهمیت فوق العاده‌یی برخوردار است و نقش تعیین کننده‌ی در ایجاد روابط انسانی و استحکام آن میان احاد مردم دارد. به وسیله‌ی نیکوکاری است که، استعدادهای ارزشمند انسانی و فطری انسان - به خداوند در وجود او قرار داده - شکوفا می‌گردد، انسان از گرایش‌های مادی و دنیایی خیرات را می‌رود و با توجه به اعمال نیک، به بهشت انسانیت و صفات عالی‌یه‌ی انسانی پام گذارد.

هر جامعه‌ه‌یی که بیان فرهنگش بر مبنای توجه به خیرات و نیکی‌ها باشد، آن جامعه رو به سوی سعادت، نیوی و اخروی نموده است و می‌تواند برای ملل و جوامع دیگر الگوی والایی باشد.

توجه به این مطلب ضروری است که، تلاش به نیکوکاری و نیکی یکی از گرایش‌های فطری انسان می‌باشد. در واقع، از آغاز آفرینش انسان تمایل به نیکی‌ها و خیرات در سرشت او نهادینه شده است. از آن جا که برای فرهنگ سازی، قبل از هر چیزی باید با مفهوم نیکوکاری و میزان اهتمام قرآن به آن آشنا باشیم، در این کتاب کوشیده‌ایم با بررسی نیکوکاری و مصادیق آن در آیات و روایات مهم ترین مسائل مربوط به این موضوع، اثرات تربیتی و راه‌های تقویت آن و همچنین آفات و موانع نیکوکاری را مورد بررسی قرار دهیم.

◀ ضرورت، اهداف و اهمیت موضوع

یکی از اهداف مکتب متعالی اسلام، ایجاد امت واحد اسلامی است. این وحدت - که ویژگی بنیادین امت اسلامی است - پدید نمی‌آید، مگر با نزدیک شدن قلوب احاد امت به یکدیگر. از جمله ابزارهای نزدیک شدن افراد به یکدیگر، تربیت انسان‌های خیر و نیکوکار است، که به دنبال آن خیرات و نیکی‌ها به منصه‌ی ظهور می‌رسند و

هرکس دیگران را در منافع خویش سهیم می‌سازد. این جاست که نیکوکاری و نیکی، جلوه‌ی خاصی از وحدت و یکپارچگی را به امت اسلامی می‌بخشد و با عملی شدن در زوایای گوناگون حیات اجتماعی، نیکوکاری اجتماعی جلوه‌گر می‌شود.

این مطلب در ابعاد مختلف فردی، اجتماعی، اعتقادی، عملی و عبادی قابل بررسی می‌باشد؛ اما در بعضی ابعاد، اهمیت بیشتری دارد. به عنوان مثال: در بعد اجتماعی و مصادیق آن نمود بارزتری پیدا می‌کند.

در بیان اهمیت نیکوکاری می‌توان گفت، تمام اعمال نیک در محدوده‌ی آن قرار گرفته و اساس بسیاری از احکام و فروع اسلام بر پایه‌ی نیکوکاری نهاده شده است. در این صورت، با پرداختن به آن می‌توان به بخش مهمی از مبانی اسلام دست یافت. جامعه‌هایی که به نیکوکاری و نیکویی دست یابند، به ارزش‌های والایی چون: عدالت، رفاه، آسایش، آرامش و امنیت معنوی نایل می‌گردند. پس می‌توان گفت، اصل توجه به نیکوکاری، توجه به اصول و معارف اسلام است؛ یعنی در صورت تحقق نیکوکاری در اجتماع، علاوه بر اجرای مبانی اسلام در مرحله‌ی عمل، افراد بیشتری به دین‌گرایی می‌یابند؛ بنابراین با ارزش‌های والای انسانی قرین می‌گردد و به روابط اجتماعی مردم، جلوه‌ی زیبای انسانی می‌بخشد.

شناخت حقیقت و ابعاد نیکوکاری در اجتماع، شناخت مقام ابرار و ارتباط آنها با پرهیزگاران، معرفت به مراتب عالی‌ی ابرار در آخرت، اثبات تربیتی نیکوکاری، پشتوانه‌های اعتقادی و اخلاقی نیکوکاری و آثار و برکات نیکوکاری، برای فرد و اجتماع و بالاخره بررسی میزان آشنایی مردم با نیکوکاری و نیکوکاران و مسائلی پیرامون آن، از اهداف این کتاب می‌باشد.

تاریخچه‌ی موضوع

موضوع نیکی و تمایل به نیکوکاری، از آغاز آفرینش انسان به عنوان گرایش فطری در انسان مطرح بود و خداوند آن را به عنوان موهبتی بزرگ برای تداوم حیات بشر به او بخشید.

توجه به نیکی و نیکوکاری، به اشکال مختلف در تمام ادیان وجود دارد ایرانیان نیز با توجه به پیشینه‌ی تاریخی، ملی و مذهبی‌شان، به اصل پندار، گفتار و کردار نیک بسیار توجه نموده‌اند. در واقع، پس از پذیرفتن اسلام از سوی ایرانیان و دعوت اسلام به اقامه‌ی این اصل، گرایش به نیکی‌ها با قوت بیشتری میان آنان نهادینه شده است. در تعالیم پیامبران الهی به اصل توجه به نیکی‌ها بسیار عنایت شده، بخصوص در آیین اوستا - که آیین مردم ایران باستان است. مطالب این کتاب، به اختصار به تبیین این مطلب می‌پردازد.

در تعالیم اسلامی، این اصل به عنوان مبنای بسیاری از معارف، احکام و فروع اسلام مطرح گردیده. با تعبیر متفاوتی در آیات و روایات از آن یاد شده است. در میان تألیفات بزرگان و دانشمندان اسلامی از فرقه‌های مختلف، کتاب‌هایی تحت عناوین متعددی چون: احسان، خیر، انفاق و غیره نشر یافته و بیشترین عنوانی که به آن پرداخته شده، بحث انفاق می‌باشد. این کتاب بنا دارد، به بررسی واژه‌ی قرآنی «نیکوکاری» و مصادیق آن در قرآن کریم و همچنین روایات معصومین (علیهم‌السلام) بپردازد. گرچه موضوع این کتاب به ظاهر جدید است و تاکنون تحت این عنوان کتابی نگاشته نشده؛ اما آنچه قابل ذکر است این می‌باشد که علما و بزرگان ایرانی و غیر ایرانی و همچنین دانشمندان شیعه و اهل سنت به‌طور پراکنده بر موضوعات مرتبط با آن، چون: احسان، خیر، انفاق، معروف و... کتاب‌هایی نگاشته‌اند.

در این کتاب، ابتدا آیاتی که به‌طور مستقیم موضوع نیکوکاری را مطرح نموده‌اند، عنوان شده. سپس مفاهیم آن - که برگرفته از تفاسیر است - بررسی می‌گردد. آن‌گاه روایاتی از معصومین (علیهم‌السلام) که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به آن پرداخته‌اند، ذکر شده و در نهایت، با بهره‌گیری از تحقیقات میدانی و ارائه‌ی طرح‌ها و پیشنهادات مباحثی پیرامون نیکوکاری اجتماعی در ارتباط با مسائل روز مطرح گردیده است. بدین ترتیب، با مطالعه‌ی این کتاب نه فقط با مفهوم نیکوکاری در قرآن و مصادیق آن در اجتماع آشنا می‌شوید، بلکه این کتاب، مسیر را برای مباحث تخصصی‌تر، به ویژه در مسائل اجتماعی مربوط به نیکوکاری برای پژوهشگران هموار می‌سازد.

◀ پرسش‌های تحقیق و فرضیه‌ها

این کتاب در نظر دارد با بررسی آیات قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام در مورد نیکوکاری و مصادیق آن، به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

۱. مفهوم نیکوکاری در قرآن چیست و چه گونه می‌توان به نیکوکاری دست یافت؟
 ۲. از دیدگاه قرآن و احادیث، دامنه‌ی نیکوکاری تا چه حدی ادامه دارد؟
 ۳. فواید نیکوکاری برای افراد و اجتماع چیست؟
 ۴. مصادیق بر فردی و اجتماعی کدامند؟
 ۵. جامعه‌ی تا چه حد با مفهوم نیکوکاری آشناست و چه قدر در عمل به آن توجه می‌نماید؟
 ۶. راهکارها و نتایج دستیابی مردم به مقام نیکوکاری و احسان کدام است؟
- در مطالعات اولیه، فرضیات زیر مد نظر قرار گرفت:
- ✓ نیکوکاری موجب آشنایی با اسلامت دنیا و سعادت آخرت انسان است.
 - ✓ نیکوکاری در تمام ابعاد و نرایم فردی و اجتماعی زمینه دارد. پس باید افراد جامعه به واسطه‌ی تعلیم و آویشن با آن آشنا شوند.
 - ✓ اگر افراد با مزایای جامعه‌ی که مورش نیکوکاری و نیکوکاری‌ست آشنا گردند، بدون تردید به آن گرایش می‌یابند.

◀ روش تحقیق

از آن جا که موضوع این کتاب مربوط به قرآن کریم بوده و این آستان تفسیری و روایی صاحب نظران علوم دینی بررسی می‌گردد، این تحقیق از نوع تحقیقات کتابخانه‌ای می‌باشد. در این راستا، کتب تفسیری و روایی موجود در کتابخانه‌های سطح شهر، به ویژه تفاسیر و تألیفات قدمای شیعه و اهل سنت مورد بررسی قرار گرفته و همچنین از منابع الکترونیکی، چون: نرم‌افزارهای معتبر مؤسسات فرهنگی اسلامی استفاده شده است.

علاوه بر آنچه گفته شد برای تکمیل مباحث خود، تحقیقات میدانی محدودی انجام گرفته تا کاربرد موضوع تحقیق را در اجتماع تبیین نماید. بدین منظور،

برخی خیرین معروف و تعدادی از مراکز خیریه به عنوان نمونه انتخاب شده، که ما با انجام مصاحبه با این خیرین و مدیران مراکز خیریه، به نتایج مطلوبی دست یافته‌ایم.

«واژه‌شناسی «نیکوکاری»

۱. به معنای نیکوکاری نسبت به نزدیکان آمده است.^۱
۲. نیکوکاری نسبت به یاران، به معنای بالا بردن ایشان است.^۲
۳. صدق راسی و درستی کاری می‌باشد.^۳
۴. در مفاهیمی چند: نیکی کردن، راست گفتن، اصلاح کردن، اطاعت نمودن و مورد قبول واقع شدن در استعمال شده است.^۴
۵. در معنی صدق، طاعت، صلاح و خیر و همچنین خیر دنیا و آخرت نیز آمده است.^۵
۶. مراد از خیر دنیا آن است که، خداوند متعال هدایت و نعمت را برای انسان فراهم می‌نماید و مراد از خیر آخرت، بهر سندی آدمی از نعمت دایمی بهشت است. در این میان شخص نیکوکار نیز نیکی را به هر محل مناسب آن اعمال می‌نماید؛ خواه در وفای به عهدش باشد یا در ارتباط با بندگان خدا و خواه در ارتباط با پروردگارش.^۶
- مؤلف لسان العرب^۷، تفسیری را جامع‌تر از این مصداق‌ها در معنای نیکوکاری نمی‌داند: «وَمَا الْبِرُّ إِلَّا الْمُصَمِّرَاتُ مِنَ التَّقَى؛ نیکوکاری چیزی جز نیت و عمل نیکو برای تقوانیست.»

(۱) الفراهیدی، الخلیل بن احمد، ترتیب کتاب العین، تحقیق: مهدی المخزومی، ابراهیم السامرائی، تصحیح: اسعد الطیب، قم، سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، چاپ دوم، ۱۴۲۵ ه‍.ق و ۱۳۸۳ ش، جلد ۱، صفحه ۱۵۰

(۲) الجوهري، اسماعیل بن حماد، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه، تهران: انتشارات امیری، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش، جلد ۲، صفحه ۵۸۸

(۳) ابن فارس بن زکریا، ابی الحسن احمد، معجم المقاییس فی اللغة، محقق: شهاب الدین ابو عمرو، بیروت: نشر دارالفکر، چاپ دوم، ۱۴۱۸ ه‍.ق و ۱۹۹۸ م، صفحه ۱۰۵

(۴) الزمخشري، ابی القاسم جلاله محمود بن عمر بن احمد، اساس البلاغه، محقق: محمد باسل عیون السود، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۹ ه‍.ق و ۱۹۹۸ م، جلد ۱، صفحه ۵۵

(۵) ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: نشر دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ق، جلد ۴، صفحه (۵۱-۵۴)

(۶) ر.ک: همان.

(۷) همان.

صاحب مجمع البحرین^۱ می‌گوید: نیکوکاری اسم جامع خیرات است، که به وسعت در احسان و زیادت آن و همچنین معانی دیگری چون: بهشت، بخشش و نیکوکاری، اخلاص در نیکی، اطاعت، خوشرفتاری و... در قرآن کریم و کلام عرب آمده است. نیکوکاری در مفردات راغب^۲، توسع در کار نیک آورده شده، که گاهی به خداوند نسبت داده می‌شود و گاهی به بنده. در مورد خداوند به معنای ثواب است و از جانب بنده، به معنای وسعت در فرمانبرداری از خداوند - که در اعتقاد و اعمال او ظاهر می‌گردد.

بَرّ - با فتح باء - به معنای توسع و گستردگی است و بَرّ - با کسر باء - از آن گرفته می‌شود جمع بَرّ - با فتح باء - «ابرار» است - که وصف اولیا، زاهدان و عابدان می‌باشد - و جمع بَرّ - با کسر باء - است - که وصف ملائکه‌ی فرمانبردار می‌باشد که پاک از گناهان و لغزش‌ها «صلّی» - با کسر باء - نیز عقوق است، که به معنای نافرمانی، بدی کردن و تباہ نمودن حق است.^۴

در کلام عرب آمده است: نیکوکاری نمودن در سوگند، به معنای وفا کردن به آن می‌باشد^۵ و حجّ مبرور، همان مقبور شدن حج به طریقی نیکو از سوی خداوند است.^۶ همچنین آمده است. نیکی افراد در حق یکدیگر، اطاعت و فرمانبرداری ایشان از یکدیگر است.^۷ نیکوکاری والدین، در متون دینی و عربی - بخوبی پس از اسلام - بسیار استعمال شده است به معنای نیکی و احسان و ادای حق ایشان می‌باشد. این کلام در مقابل عقوق ایشان مطرح شده، که به معنای نافرمانی، بدی به ایشان و تباہ کردن حق آنهاست.^۸

(۱) طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، محقق: سید احمد حسینی، تهران: نشر کتابفروشی مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵ ش، جلد ۳، صفحه (۲۱۸-۲۲۰)

(۲) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، محقق: صفوان عدنان داودی، دمشق بیروت: دارالعلم الدار الشامیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق، جلد ۱، صفحه ۱۱۴ و ۱۱۵

(۳) همان، ر.ک: لسان العرب، جلد ۴، صفحه ۵۳ و ۵۴

(۵) ر.ک: العین، جلد ۱، صفحه ۱۵۰، الصحاح: جلد ۲، صفحه ۵۸۸، معجم المقاییس: جلد ۱، صفحه ۱۰۵، اساس البلاغه: جلد ۱، صفحه ۵۵، مجمع البحرین، جلد ۳، صفحه ۲۱۸، مفردات راغب: جلد ۱، صفحه ۱۱۵

(۶) ر.ک: صحاح و معجم المقاییس و اساس البلاغه، همان.

(۷) ر.ک: العین: همان

(۸) ر.ک: لسان العرب، جلد ۴، صفحه ۵۳ و مقاییس اللغة: همان، اساس البلاغه: همان

مجمع البحرين^۱ نیکوکاری والدین را به عنوان اطاعت نیکو، خوش رفتاری با ایشان، توجه به اوامر و نواهی ایشان و کسب فضایل آنها دانسته است.

در بعضی معاجم در مورد بُز - با فتح باء - آمده: آن از صفات خداوند متعال است، که به معنای عطف، رحیم، لطیف و کریم^۲ و صادق می باشد. و این لفظ در مورد کسی صدق می کند که عادت او احسان است.^۳

در کلام عرب آمده است^۴: «مَنْ أَصْلَحَ جَوْ أَيْتَهُ بَرَّ اللَّهُ بَرَانِيَّتُهُ» هر کس باطن خویش را اصلاح کند، خداوند ظاهر او را اصلاح می نماید. پس «جَوْ» به هر درون پیچیده و «نیکوکاری» به متن و ظاهر یک چیز می گویند. همچنین گفته شده: او «مطمئن البر» است؛ یعنی آرامش طلب دارد.

با توجه به مباحث مذکور در مورد نیکوکاری، از آن معنایی بسیار گسترده به دست می آید، که به قرار ذیل می باشد:

بنابر قول صاحب مجمع البحرين و مفردات، نیکوکاری اسم جامع خیرات و توسع در کار نیک و احسان، بوملاک: عبادت دیگر، این کلمه شامل همه مفاهیم، فروعات و مصادیق تقوا و پرهیزگاری می گردد. بنابراین، تمام نیکی ها، راستی ها و طاعات الهی، چون: صدق و راستی در هوکناها، خوش رفتاری و نیکوکاری، خیر و اصلاح، احسان و بخشش، اطاعت خداوند، ادای - به بد آن، مهربانی و لطف و کرم به بندگان، اصلاح ظاهر و آرامش قلب و مانند اینها، در مواردی مفهوم نیکوکاری قرار می گیرد. «نیکوکاری» - با کسر باء - مصدری به معنای نیکوکاری است که از فعل «بَرَّ يَبُرُّ» گرفته شده، «بَارَ» اسم فاعل آن و «بَرَّ» - با فتح باء - صفت مشبّهه ی آن می باشد.

در فصل نخست این کتاب، ابتدا به پشتوانه های فطری، اعتقادی و ایمانی نیکوکاری پرداخته و مفهوم واقعی آن در گستره های فطری، اعتقادی، عملی و اخلاقی، از آیات قرآن استخراج می گردد. پس از آن، نیکوکاری و نیکی به عنوان یکی

(۲) رک: لسان العرب، همان

(۱) رک: مجمع البحرين، همان

(۳) رک: مجمع البحرين، همان

(۴) رک: اساس البلاغه، همان و لسان العرب، جلد ۴، صفحه ۵۴

از اسماء پروردگار مطرح می‌شود و وصف نیکوکاری و نیکی در فرشتگان الهی بررسی و اثبات می‌گردد.

در فصل دوم، به ارتباط میان نیکوکاری و تقوا پرداخته و تقابل این دو با فجور، اثم و عدوان بررسی می‌گردد. علاوه بر آن، مسائلی که اعراب جاهلی به عنوان نیکوکاری محسوب می‌کردند، مورد بررسی قرار می‌گیرد و طی آن بیان می‌شود که اساس نیکوکاری و نیکی، تقواست و آنچه اعراب جاهلی نیکوکاری می‌دانستند، واقعی نبوده است.

پس از آن، مقام خردمندان با ایمان و آرزوی ایشان در دستیابی به مقام ابرار مطرح می‌شود و اینکه آنان طالب این هستند که هنگام مرگ در معیت ابرار باشند.

مطلب دیگری که در این فصل مورد بررسی قرار می‌گیرد این است که، نیکوکاری و نیکی قرین تقوا بوده و پیوسته‌ای آن، اعتقاد به روز قیامت است. همچنین جایگاه ابرار در نعیم بهشتی و در مقابل فجار ترسیم می‌گردد.

در فصل سوم، به همراه نیکوکاری و تقوا در آیات قرآن تأکید شده و نیکوکاری به عنوان آراستگی و تقوا به عنوان پیراستگی معرفی می‌گردد. در این فصل، دعوت به نیکوکاری و تقوا را لازمه‌ی برپایی نظام تربیتی و سعادت دنیوی و اخروی خواهیم یافت. سپس شعائر الهی - که همه مناسب حج است - به عنوان جلوه‌هایی از نیکوکاری و تقوا ترسیم می‌گردد. همچنین این به‌عنوان در نیکوکاری و تقوا، به عنوان یکی از ارکان هدایت اجتماعی و یکی از واجبات مهم دینی برای فرد و اجتماع معرفی خواهد شد. آن‌گاه به این مطلب اشاره می‌شود که وجود یک یا چند تشکّل خاص اجتماعی در امور خیرخواهانه، این تکلیف را از همه دیگران ساقط نمی‌کند. سپس به نیکوکاری والدین به عنوان مصداقی مهم از نیکوکاری پرداخته و این مطلب در مورد دو تن از پیامبران الهی - حضرت یحیی علیہ السلام و حضرت عیسی علیہ السلام - بررسی می‌گردد. همچنین بعضی رذایل اخلاقی، چون: جباریت، عصیان و شقاوت در مقابل آن مطرح می‌شود و عاقبت والدین نیز به عنوان گناهی بزرگ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

علاوه بر آنچه گفته شد، مهم‌ترین مصداق نیکوکاری، یعنی: انفاق از مال مورد

علاقه، اقسام آن، تأثیر آن بر نفس آدمی و همچنین امر به معروف و نهی از منکر مطرح می‌شود.

در پایان این بخش، اصلاح میان افراد اجتماع به عنوان مصداقی دیگر مطرح می‌گردد و این مطلب به دست می‌آید که، نیکوکاری، تقوا و اصلاحگری، سه عبادت بزرگ است و هیچ مانعی در برابر اینها قابل اعتبار و احترام نیست.

در بخش آخر، به وضعیت و احوال ابرار در آخرت پرداخته می‌شود و مواهب اخروی، نعمت‌های بی پایان بهشتی، وضعیت کتاب اعمال ایشان، خوش عاقبتی ابرار و پرهیزکاران و بدعاقبتی کافران و بدکاران، مورد بررسی قرار می‌گیرد. مسئله‌ی رؤیت خداوند و سربلندی مطرح می‌شود و مصادیق عام و خاص ابرار و خصال عمده‌ی ایشان، پیمان وفای به عهد، ترس از شدت و گستردگی عذاب قیامت، انفاق از مال مورد علاقه و اخلاص در عمل مطرح می‌گردد.

و در پایان شأن و منزلت والا برای ابرار، جایگاه رفیع کتاب اعمال ایشان و نعمت‌های وافر مادی و معنوی که به ایشان پیش‌کش می‌شود، مورد دقت نظر و بررسی قرار می‌گیرد.

